

Георги Христов /София/

СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКАТА ТОПОНИМИЯ

Мисля, че няма да бъде упрекват, ако използвам за уводни думи началото на предговора към съветското издание "Перспективи на развитието на славянската ономастика" /М. 1980/, тъй като въпросите, с които се занимаваме, едва ли биха могли да се изразят по-добре и с по-други думи. "Увеличаването на броя на ономастичните изследвания, разширяването на кръга на използвания в тях материал поставят пред ономастите нови проблеми. Преди всяко ономастичните изследвания не трябва да бъдат хаотични /разр. Г.Хр./.. Те трябва да следват известни принципи, да се поставят в съответствие с определени параметри, за да могат да бъдат съпоставими резултатите от работата на отделни учени. По-нататък е необходима централизирана /разр. Г.Хр/ информация за темите, разработвани от ономасти в различни места в нашата страна и зад граница, за да се избегнат ненужни дублирания и целесъобразно да се използват творческите сили. Накрая, желателно е да бъдат определени някои кардинални направления на по-нататъшните ономастични изследвания, концентрацията на усилията на много учени в строго определени области на ономастичните знания, всеотрядният обхват на редица ономастични проблеми, което ще позволи да се създаде трайна основа за нови поколения ономасти".

Тези са основните проблеми, които възникват и нас и заради което сме се събрали тук, за съжаление, за пръв път, след толкова години ономастична дейност в нашата страна.

Кратък преглед на състоянието на българската ономастика е направен доста отдавна от Вл. Георгиев /Българска етимология и ономастика, 1960/, където е предложена и приблизителна периодизация на топонимичните проучвания у нас. Авторът с право смята, че третият етап на ономастичните проучвания у нас започва след 1945 година, когато се поставя задачата за цялостно и системно проучване на нашата топонимия в околности. Повече от 45 години ние сме на този етап въпреки предвижданията на Вл. Георгиев, че "за петнадесетина години" ще бъдат изчерпателно събрани всички местни имена. Наистина едно оптимистично начало, но още тук виждаме, че около 20 години след тези предвиждания

задачата е изпълнена с около 20 процента. Този не много радостен извод поставя пред българските ономасти отново задачата да се даде силен тласък на организирано събиране на българската топонимия и с много по-ускорени темпове отколкото до сега. Не е необходимо да се убеждаваме, че всяко забавяне ще бъде фатално, както се има предвид, че голяма част от поколението носители на традиционната българска топонимия си отива, част от топонимията, особено микротопонимията, отдавна е излязла от употреба и е обречена на забравя. Този процес е невъзвратим и наш дълг е да направим всичко възможно, за да спасим и малкото, което е останало от голямото богатство на българската топонимия, а това богатство е част от културното наследство на българския народ.

Нека сега се обърнем малко назад и да видим какво е направено през този трети етап, който в по-нататъшната периодизация ще се разглежда като първи, тъй като това е етап на събирателска работа, работа, без която не можем да вървим напред.

Известно е на всички, че първото цялостно изследване на топонимията на околия е "Местните названия от Ломско" /1952/ от И. Дуриданов, където всъщност съвсем разгърнато се поставят и проблемите на българската топонимия. През същата година излезе и първото у нас "Удълбване за събиране на собствени имена" /1952/ от И. Дуриданов, а през 1956 г. излезе и "Програма за топонимично проучване на околия" - пак от И. Дуриданов. Тези две помагала привлякоха много приятели на българската топонимия и улесниха работата им. И се заредиха едно след друго изследвания на различни околии, истински бум в българската топонимия. 1958 година ни донесе "Топонимията на Първомайска околия" от И. Дуриданов, през 1959 г. излезе от печат книгата "Местните имена в Пирдопско" от И. Займов, през 1960 г. - "Местните имена в Белослатинско" от К. Попов, през 1961 г. - "Местните названия от Севлиево" от Н. Ковачев. Тези основни монографични изследвания станаха модели на по-сетнешните изследвачи на българската топонимия и в общи линии очертаха основите на българската топонимична наука. През 1964 г. излезе от печат първото изследване на родопска топонимия от Г. Христов, в което наред със специфичните лингвистични въпроси се решават и въпроси, свързани с етногенезиса на родопските българи мохамедани.

През следващата, 1965 г., излезе "Топонимията на Гodeчко" от Б. Симеонов, а през 1966 г. - "Етимологичен речник на местните названия от Гodeчко" от същия автор. По същото време се появи книгата "Местните названия в Габровско" от Н. Ковачев /1965 г./ След малък застой през 1969 г. излезе нов труд на Н. Ковачев - "Топонимията на Троянско". Едва след седем години излезе следващото изследване за родопската топонимия - "Местните имена в Смолянско" от А. Саламбашев /1976 г./ - и това е първата публикация, с която се сложи началото на поредицата "Българска ономастика". През 1977 г. се появи втората книга от поредицата - "Местните имена в Панагюрско" от Й. Заимов, а през 1979 г. К. Попов ни предложи първото изследване на пиринска топонимия с труда си "Местните имена в Разложко". През 1982 г. излезе от печат едно оригинално и първо по рода си изследване на българска топонимия извън пределите на днешна България - "Местните имена между Долна Струма и Долна Места" от Й. Иванов. В пета книга от поредицата "Българска ономастика" бе обнародвана кандидатската дисертация на Д. Михайлова "Местните имена в Михайловградско" /1984 г./, а през 1986 г. се появи изследването "Местните имена в Берковско" от същата авторка. Или за 35 години бяха публикувани едва 14 монографии, без да имаме предвид монографията на Й. Иванов.

Става ясно, че ако вървим с такива темпове, т.е., ако на две години и половина излиза изследване за една околия, за около 250 години ще бъдат публикувани материалите от общо 99 околии в България. Разбира се, през това време излязоха и няколко по-малки работи като "Принос към изучаване на странджанската топонимия" от И. Гълъбов /1955 г./, "Принос към изучаването на местните имена в Южна Добруджа" от Й. Заимов /1956 г./, "Топонимията на община Бял извор" от Г. Христов /1976 г./, "Крайщето Бабек в светлината на ономастиката" от Антон Вехов /1987 г./ и редица други по-малки публикации, посветени на различни проблеми на българската топонимия, или материали от различни краища на страната. Тук нямам предвид трудове, в които се разглеждат конкретни въпроси из различни области на българската топонимия. За тях има специални библиографии, посочени са в Спецкурса по Българска ономастика от Н. Ковачев, където им се прави и кратък коментар. Но щом стана дума за този Спецкурс, не мо-

жем да го отменим, без да изкажем най-голямата си благодарност към неговия автор Н. Ковачев, който пръв и единствен се осмели /макар и доста късно - 1982 г./ да го напише и да го предостави за ползуване на всички, които се интересуват и искат да дадат своя принос в областта на българската ономастика, чрез него той подпомогна методически всички, които се занимават с ономастични изследвания, направи достойни българската ономастика на широк кръг любители и читатели.¹

Разобкра се, изброените публикации не са единственият източник за събирането на българската топонимия. С дисертационния труд на Д. Михайлова "Местните имена в Михайловградско" се откри още една сигурна възможност за събиране и изследване на топонимията у нас. В създадената преди няколко години Секция по българска ономастика към Института за български език при БАН на първо време беше обявен конкурс за едно аспирантско място. На редовна аспирантура беше зачислена Анна Чолева с темата "Местните имена в Радомирско", която беше защитена през 1986 г. Накъсно след първата аспирантура бяха обявени още две места за редовни аспиранти, заети от Ничка Бечева с тема "Местните имена в Ивайловградско" и Румяна Кокалчева с тема "Местните имена в Харманлийско". Дисертациите са готови, рецензирани и до края на тази година ще бъдат защитени. Освен редовните аспирантури, към Секцията са зачислени на свободна аспирантура и няколко външни сътрудници. През 1987 г. беше защитена дисертация на тема "Местните имена в Тополовградско" от Драгомир Лалчев.

Или към посочените 14 публикации се прибавят още 4 - общо 18 околии, приблизително една пета от топонимията на България. Почти са готови за защита темите "Местните имена в процеса на езиковата комуникация /по материали от Поповско от Диляна Тодорова/; на свободна аспирантура е зачислена и Юлияна Петкова с темата "Местните имена в Новосагорско", върху "Местните имена в Ямболско" работи Пенка Момчилова. Мария Ангелова-Атанасова от Великотърновския университет работи върху дисертационна тема "Местните имена в Горнооряховско". Недялка Иванова - върху дисертация "Местните имена в Луковитско", в Пловдивския университет Иванка Гайдаджиева разработва темата "Местните имена в Източна и Западна Тракия".

Наред с темите за защита, не престава работата по събра-

нето на материали по околии за обнародването им в поредицата "Българска ономастика". Отдавна са представени за печат, рецензирани и обсъдени изследванията: "Местните имена в Белеенско" от Н. Ковачев и Р. Ковачева-Пветанова /1980 г./, "Местните имена в Пещерско" и "Местните имена във Велинградско" от Т. Балкански /първата в 1983 г./, "Местните имена в Ардинско" от Г. Христов /1985 г./, "Местните имена в Брезнишко" и "Местните имена в Пернишко" от В. Велев /1984 г./; "Местните имена в Кюстендилско" от И. Умленски /1984 г./, "Местните имена във Великотърновско" и "Местните имена в Дряновско" от Н. Ковачев, от Йордан Еленин - "Местните имена в Станкедимитровско" - и последната работа, която постъпи тази година и вече е рецензирана, е на Б. Николов - "Местните имена във Врачанско". Това са сигурни монографии - 12 на брой, които чакат да видят бял свят. С тях броят на изследваните околии става 30, или общо една трета от цялата българска топонимия, без да включваме петте околии, върху които се готвят дисертации. Със сигурност трябва да очакваме публикуването на "Местните имена в Ловешки окръг" от Н. Ковачев.

Известно ни е също така, че са събрани и обработени в различна степен материалите от Асеновградско - К. Константинов, от Пазарджишко - А. Арнаудов, от Белоградчишко - Н. Заяков, Кужско - Н. Заяков. Събран е материалът за Девинско от А. Сарандалиев. Известно ни е още, че върху топонимията на Балчик и Видин работи Н. Заяков, с топонимията на Казанлък се занимава Ц. Константинова, на Свиленград - Др. Лалчев, а за Софийско - А. Чолева. Вероятно има и други, които събират имена, но те не са ни известни. Независимо от това, въз основа на този непълен отчет може да се каже, че половината от околията са изследвани или поне са обект на изследване.

Друг източник за събиране на имена са студентските експедиции, дипломните работи и курсовите работи на топонимични теми. За тях знаем съвсем малко, но е известно, че такива експедиции са организирани от катедрите по езикознание в Софийския и Пловдивския университет под ръководството на проф. Б. Симеонов и във Великотърновския университет под ръководството на проф. Н. Ковачев. Дипломни и курсови работи се възлагат на студенти от Софийския, Великотърновския, Пловдивския университет

и в Шуменския и Благоевградския висш педагогически институт. Не се знае обаче колко материали са събрани по този начин, къде и как се съхраняват, как и от кого се използват. За тази дейност са изразходвани държавни средства, използвано е служебно работно време. Следователно тези материали са народна собственост и те трябва по някакъв начин да станат достояние на народа или поне на нашата научна общественост. Редно е на тази среща ръководителите на съответните катедри да направят кратки отчети, за да се приведат в известност събраните материали с оглед на бъдещото им използване.

И още тук се натъкваме на един сериозен въпрос, за който до сега не е помислено и не е направено нищо. Топонимията у нас се събира хаотично и, бих казал, самоцелно. Разбира се, целта е с учебна насоченост, но ако това се вършеше координирано, и резултатите пряка да бъдат други. Следователно веднага възниква въпросът и това е първият и основен въпрос, който трябва да се обсъди на тази среща - да се създаде Национален координационен съвет по топонимия. Независимо кой ще го ръководи, къде ще бъде седалището му, в него трябва да има представители на всички научни зена, които се занимават с въпросите на българската ономастика, а така също и добре подготвени любители краеведи. Така този съвет ще има по-голяма гласност, ще придобие обществена значимост. И естествено резултатите ще бъдат по-значими, силите и средствата ще се използват по-рационално. По този начин ще се ускори събирането на българската топонимия, което не трябва да се забавя повече от 10-15 години.

Следващият въпрос, който трябва да се реши на тази среща, е публикуването на материалите - подготовените и тези, които в недалечно бъдеще ще бъдат подготвени. На всички са известни причините за сегашния застои. Те не зависят от нас. Затова още тук трябва да се упълномощи група от авторитетни специалисти, които да влязат в преговори със съответните органи, да подготвят аргументирано предложение за продължаване на издателската дейност на топонимичните материали. Друг е въпросът до какви резултати ще се стигне - каква топонимия ще се публикува и в какъв вид. Но дори и да се реши този въпрос, веднага ще се натъкнем на нови затруднения, макар и от чисто техническо естество. Издателството на БАН при сегашните възможности не е в

състояние да поеме тази огромна продукция, която сме натрупали за толкова години. Дори и да бъдат приети трудовете, тяхното отпечатване ще трае много години. Следователно тук трябва да помислим и по този въпрос. Трябва да се обсъдят всички възможности, използването на различни печатни бази, включително и офсетови. При новите условия може би няма да е толкова трудно да се намери изход от това положение. Нека не се забравя, че поне до сега няма случай излязло топонимично издание, макар и в минимален тираж, да не се е изкупило в кратки срокове и да не е търсено. Ето защо трябва да се помисли и за тиража на бъдещите издания, а евентуално и за преиздаване на някои от старите, които вече не се намират дори и в по-големите библиотеки. Затова смятам за целесъобразно да предложа на вниманието на участниците в тази среща да помислят и вземат решение за създаването на орган на българските ономасти. Чрез него ще може да се ускори значително публикуването на разнообразни топонимични, антропонимични и др. материали; в него може да се включи и поредицата "Българска ономастика". Не искам да умаловажавам възможностите на колегите, които са се заели с научноизследователска топонимична дейност, но трябва да признаем, че не на всички достигат сили да се справят с тази не толкова лесна задача. Зная, че всички искат да видят труда си в цялостен вид. За съжаление, у нас се създаде представа, че всяко топонимично изследване трябва да има завършен вид. Създадоха се еднотипни модели, които се повтарят във всяко ново изследване. А колко би се улеснила работата, ако се възприемеше да се публикуват не цялостни топонимични разработки, а само речников материал, дори без съответните тълкувания, както напр. правят диалектолозите в поредицата "Българска диалектология". Мисля, че това предложение ще се приеме; ако е необходимо, ще се издаде специално упътване за събирането и подреждането на материалите, но по този начин при всички случаи ще се ускори събирането на топонимията, ще бъдат улеснени всички, които желаят да събират топонимия. И тук вече опираме до въпроса за монографичните изследвания. Изискванията към тях непрекъснато ще нарастват, да не говорим за дисертационните трудове, в които трябва да се решават и теоретични въпроси, макар и на регионално равнище.

Без да смятам, че с повдигнатите въпроси се изчерпва тема-

та за състоянието и най-належащите задачи, свързани със събирането на теренния материал, мога да твърдя, че с тях ще се започне поне още едно поколение ентусиазирани ономасти.

Независимо от това като втори етап трябва да се определи картотекирането на събрания материал. В Института за български език тази дейност започна в началото на 1988 г. и е етап от голямата задача - съставяне на Български топонимичен атлас. Засега в Секцията по българска ономастика се картотекират всички местни имена, които са публикувани в различни специализирани и неспециализирани издания. Отново възниква въпросът за максималния обхват на събрания топонимичен материал и неговото пълно картотекиране. От само себе си се разбира, че Секцията, на която е възложена тази задача, не е в състояние да я изпълни без помощта на сродни на нея научни звена. Необходимостта от интеграция на силите отново излиза на преден план. От друга страна, възниква и въпросът за начина на картотекиране на материала. Засега това се върши по най-примитивен начин, т.е. най-обикновено преписване на филдове на публикувания материал, така както е даден от съответните автори. А тази дейност вече е свързана с основния и най-главен въпрос - съставянето на Български топонимичен атлас.

Живеем в ново време, когато техническите средства изместват примитивния ръчен труд, променят нашето съзнание. Разбира се, класическият метод в науката никога няма да бъде пренебрегнат. Въпросът за съставяне на картотека на българската топонимия не може да бъде решен от един човек или от един малък колектив. На него трябва да се отдели специално внимание, да се създаде група от изтъкнати ономасти и да се използва опитът на други славянски страни. Начинът за съставяне на картотека е тясно свързан с картографирането на материала и в крайна сметка със съставянето на Български топонимичен атлас. Ето защо е наложително, дори задължително този въпрос да се реши на национално равнище, той трябва да се обмисли и обсъди на тази среща. В най-скоро време трябва да се пристъпи към изготвяне на проект за съставянето на Атласа. Този проект трябва да бъде обсъден на специално разширено заседание на създадения на тази среща съвет или Проблемна група по въпросите на българската ономастика. Задачата е изключително сериозна, сложна и от-

говори, освен това при нейното изпълнение трябва да се съобразяваме и с принципите за съставяне на Славянски ономастичен атлас.

Както се вижда, въпросите, които стоят пред нашата ономастична наука, са твърде много и разнообразни и могат да се сведат до следните основни задачи:

1. Събиране на изходния топонимичен материал.
2. Съставяне на речник на българската топонимия или картографиране на материала.
3. Изработване на програма за съставяне на Български топонимичен атлас.
4. Картографиране на българската топонимия с крайна цел съставяне на Български топонимичен атлас.

От тези най-обща задачи зависи и по-нататъшната работа на българските ономасти. Те трябва да бъдат детайлизирани и конкретизирани. Но преди всичко трябва да се изтъкне липсата на повече теоретически разработки и нуждата от теория по различни въпроси. В това отношение ние сме изостанали значително от наши колеги в различни славянски страни. Все още няма единство по много въпроси, дори като се започне от целите, които си поставяме при събирането на топонимията. Дали трябва да продължаваме по този път на записване и разработка на топонимичния материал. Досегашният опит показва, че в общи линии се движим по един и същи път.

Един от основните въпроси тук е за съставяне на регионални речници, начинът на оформяне на речниковите статии. До каква степен те трябва да бъдат еднакви или всеки автор да избира свой начин? Като че ли все още не сме наясно какво е име и какво вариант. Оттук нататък възникват цяла редица въпроси. Как да изписваме имената - фонетично или да ги нормализираме. Мисля, че в своето "Упътване" проф. Дуриданов е достатъчно ясен, че "Собствените имена трябва да се записват в живата им народна форма, без да се прави каквото и да било книжовно или правописно нормализуване от страна на събирача". И въпреки това, ако се вгледаме в досегашните издания, ще видим колко различия има. Може би проф. Ковачев има най-голямо право, че дава и двете форми - нормализуваната и диалектната, и то записана с фонетичната азбука. При положение, че правим езиков разбор на имената,

фонетичното им записване е наложително. Друг е въпросът до каква степен и с какви средства ще бъде това фонетично изписване. По-нататък - до каква степен ще трябва да тълкуваме имената - от нарицателни и особено от лични и фамилни имена, било то изчезнали или живи. Ако са изчезнали - къде са изчезнали - в говора / изследвания район / или в България, или в славянски свят. Трябва ли да възстановяваме в речника личните и фамилните имена, или само да ги извеждаме в отделна група в изследването. И накрая - необходимо ли е във всяко следващо издание да се обясняват по един и същи начин отдавна обяснени имена. Може би е необходимо само посочване, а за едни и същи имена, за които има различни обяснения от различни автори, да се взема отношение и ако авторът е в състояние, да даде ново решение.

По-нататък може би отново трябва да се разгледа въпросът за структурата на едно цялостно топонимично изследване на околия. Явно ние няма да се откажем от възприетия начин да изследваме топонимията по околии. Най-общо казано, вече се утвърди схемата "Увод /или Предговор/, Географско-историческа характеристика, Селищна /или поселищна/ история, Езикова характеристика на имената, Семантична класификация, Изводи, Речник". Общо взето, тази схема удовлетворява, макар че редът е различен при отделни автори.

От доста време се възприе да се дават списъци на имената след историята на отделни селища. Прави се някаква рекапитулация за характера на имената и това е добре. По различни поводи ще се налага да се прави преглед на топонимията в отделни селища. Освен това се прави оценка за старинността на имената, но струва ми се, че критериите се свеждат само до няколко наставки. Колкото повече имена има с такива наставки, за толкова по-старинна се приема топонимията в дадено селище, а където липсват такива наставки - тя е нова. Излиза, че източнобългарската топонимия е млада, защото няма много "специализирани" наставки. Тук трябва да се помисли и за други критерии при определяне на старинността на дадена топонимия или по-скоро топонимична система.

Много въпроси могат да се повдигнат по съставянето на езиковата характеристика на имената и връзката на тези особености с говорните особености. Най-общо се разглеждат фонетичните особености, съвсем накратко се сочат някои морфологични особености

и най-голямо внимание се обръща на строежа на имената. В отделна част се прави преглед на наставките - нарицателни и топонимични. Тази част може би трябва да се прецизира, да се формулира и мотивира по-добре деленето на нарицателни и "топонимични" наставки. Да се помисли необходимо ли е да се разглеждат нарицателните наставки, в каква степен и в каква връзка, да се обсъди по-добре въпросът за т.н. "топонимични" наставки - може би този термин трябва да се изостави и да се замени с друг, напр. "специализирани" или нещо друго. Тогаваше се открият и параметрите между "специализирани" и нарицателни наставки. При всички случаи е необходимо на този въпрос да се отдели по-голямо, дори специално внимание.

Друг важен въпрос е въпросът за т.н. "семантична класификация". Като че ли ние все още нямаме достатъчна яснота на какъв принцип да разглеждаме топонимите. Тук се налага цялостна преоценка. Дори ако трябва да се помисли нужна ли е тази класификация и ако е нужна, какво се цели чрез нея. Все пак без някаква класификация не може. В световен мащаб по въпроса за класификацията са изказани много и различни мнения. У нас трябва да се въведе яснота и единство, като се възприеме най-подходяща или няколко класификации, които най-точно да отговарят на нуждите на изследването на българската топонимия, но и с оглед на изследването на славянската топонимия.

И на последно място трябва да се постави въпросът за терминологията - каква терминология да се възприеме - национална или интернационална, макар че на национално равнище ние нямаме единна терминология.

Както се вижда, въпросите, които стоят пред българските ономасти, са твърде много. Те не могат да бъдат решени наведнъж. По-важно е да се поставят основните, да се създаде единен център на българските ономасти, да се излъчи комисия, която да работи програма за решаване на предстоящи и бъдещи задачи с крайна цел съставяне на Български топонимичен атлас.